

244

Granasztói Pál

Bolyongások Budán

Budához hasonló városrészeiről — ilyen méreteken, ilyen fekvéssel és változatossággal — nem tudok egyetlen európai nagyvárosban sem. Pest, Duna-parti panorámájától eltekintve — és ezt is jórészt Buda adja — még egybevethető jó néhány más metropolissal, így Béccsel, Párizssal, Leningráddal, de Buda nem. Itt hegykoszorú van a betelepült vidék körül, melyre a település már fel is kúszott, a hegyeken és mögöttük már erdők, rétek, tisztások, sőt sziklák, források, mint pl. a Zugligetben, a Húvösvölgyben, az Ördögórom táján, villamosjáratnyi távolságra a város közepétől. Maga a betelepült vidék is hegyvölgyes, változatos. A szűzi Gellérthegy vad sziklái előreszöknek a Dunáig, a Várhegy a folyam mentén emelkedik hatalmas történelmi múltjával, tornyaival, a Sas-hegy kissé távolabb meredezik furcsa csúcsaival. A Hármashatár-hegy védőn magaslik fel a város fölé, s zárja le a hegykoszorú vonulatát, amit még a feldomborodó János-hegy is ékit kilátójával. S e vonulat mögött a Duna felé irányulóan még távolabbi vonulatok is sejlenek. A Nap-hegy, a Rózsadomb és oldalaik már korábban beépültek kerületnyi méretű villanegyedekkel, újabb ez folyik — ag-

gasztóbb méreteken — a Szabadság-hegy déli lejtőjén. A hegyek, dombok között tágas völgyek húzódnak, többnyire a Duna felé, bennük hatalmas, ősi árkok. Ezek a völgyek is beépültek, különféleképpen és különböző időszakokban ugyancsak városrésznymi méreteken; e korábban elkülönült városrészek sok helyen már egy bemosódtak. Szabadon már csak a Városmajor, a Vérmező, a Tabán, a Németvölgyi temető helye, a Gellérthegy egy része maradt. E hegyek és völgyek azonban még most is különálló városrészekre tagolják a Dunáig terjeszkedő várost, nevük is már régebben keletkezett, korábbi önálló voltak jeleként — az egykori Tabán, a Krisztina, a Víziváros, a Várnegyed, feljebb Újlak, Óbuda. Az újabbak közül a Pasarét s a déli, síkságra vesző, távolabb már csak dombokkal szegélyezett Lágymányos, Kelenföld. Tér és idő roppant, csaknem egyedülálló változatossága ez nagyváros-méretben, sok évszázados, helyenként évezredes múlttal, és ez legfőként a téralakzatokból, a terepből, a változó magasságokból ered. S teszi az egészet olyan vibrálóvá, mozgalmassá, megunhatatlanná, amilyen síkságon épült város úgy-szólván nem is lehet.

Állíthatom, hogy mindezt lényegében, összképként már gyerekkoromban felfedeztem, legalábbis érzékeltem, megsejtettem. Hiszen Budára vittek sétálni a pesti oldalról, a szűk, zajos Belvárosból a csendesebb, tágasabb, jobb levegőjű budai oldalra; így ismerhettem meg elsőnek az árnyas budai Duna-partot, az Erzsébet-hídfőt, a mögöttük akkor még létezett Tabánt, fölöttük a Gellérthegyet. Majd villamoson kirándulni mentünk a Húvösvölgybe, a Zugligetbe, fogaskerekűvel az akkori Svábhegyre, később, cserkészkoromban még távolabbi hegyi kirándulásokra. Rokonaim laktak a Vízivárosban, a felette emelkedő hegyoldalban, zárt kertjük volt, akár a kisvárosokban, más rokonoknak kertes házuk az Otthon utca táján akkor keletkező villanegyedben. Nekünk kertünk nem volt, nem is lehetett a zsúfolt Belváros közepén. Ezért támadt már gyerekkoromban az az érzésem —, felnagyítva egy ház és kertje képzetét városméretűre —, hogy a mi házuk Pest és a mi kertünk Buda, ahová át lehetett menni, szabadabban mozogni, lélegezni, csatangolni, felfedezni. S a csatangolásoknak, a felfedezéseknek ez a lehetősége tette már akkor vonzóvá és teszi ma is Budát — a változatosság

nemcsak a terepben, a tájban, a városrészekben, hanem oly sok, nem egyszer rejtélyes részletében. Mint a gellérthegyi Citadella, az Ördögárok, a várfalak, a sikló, a Déli vasút alagútja, a tekervényes, lépcsős utcák fel a Várba, a sokféle kert, a tornyok, Gül Baba titokzatos sírja és furcsa épülete. A nevek: Városmajor, Nap-hegy, Krisztina, Farkasrét, Disznófő, Rózsadomb, Zugliget; Ilona utca, Öntőház utca, Otthon utca, Csend utca, Flórián tér — s annyi más. A János-hegyi kilátó, a Veronika kápolna. Az elhagyatott temetők — a tabáni, a vízivárosi, rogyadozó, gaz-benőtte sírkövekkel, rajtuk furcsa nevekkkel. A Déli pályaudvar rejtelvei, fordítókorongjai, fűtőháza, a mozdonyok látása a fűtőházat környező házak lépcsőházaiból. A hóforrások, a belőlük előtörő furcsaszagú vizek, az uszodák, amikben úszni tanultam, majd lubickoltam, s ahol ugyanilyen szagot érezhettem — a Rudas, az egykori Császár, a Lukács, más régi fürdők, amiket később felfedezhettem, mint a Király fürdő, a Rác, a Császár fürdő ódon épületei; ez utóbbiban még „szalonfürdő” is volt: tágas helyiség, egy-két személynek, heverőkkel, nagyméretű, mélyített lépcsős medencével, oszlopokkal. Fellini-filmbe való

Csigó László felvétele

képként él bennem. És csaknem mindenütt a csend, a békesség, a furcsa avittság. S aombok. Talán ez — aombok — tette kezdettől a legvárászosabbá Budát a lombtalan Belvároshoz képest; ennek már akkor tudatában voltam. Azt alighanem csak sejtettem, hogy valami más is: az, hogy itt történelem van, itt sok minden történt, aminek nyoma maradt. Ebben nem voltam már kezdetben sem válogató; nem csupán műemlékekre figyeltem s gondolok ma sem, hanem sok mindenféltre. Így a később beboltozott Ördögárokra, a Citadella akkori rejtélyeire, az Öntőház utcai furcsa, elhagyatott zsinagógára, az egykor a Lánchídtól induló zugligeti lóvasútra, s annak máig ottmaradt, valaha végállomási időjárás jelző vasházikójára, a Disznófőnek a falból szinte ijesztően kimeredő disznófejére, a várfalakban rejtőző rácsos kapuzatokra, a Várbazár rejtélyes, bezárt műtermeire, némelyik ablakában meredten mosolygó poros gipszfejekre. A barna villamosra, mely körbejárta a Várhegy körül, furcsa arcára; kiment a Hűvösvölgybe, a Zugligetbe, a Farkasréti temetőhöz, sőt kivitt a távoli Kelenföldre a pályaudvarig. Lánchíd alatti alagútja, a hűvösvölgyi, zugligeti

bonyodalmas, sejtelmes végállomások különösképpen izgattak. Leginkább az 53-as járatra emlékszem, a vízivárosi rokonokhoz menet ezen utaztam a leggyakrabban. Végigtekergett a szűk, kanyargós Lajos utcán, alighanem a lóvasút egykori pályáján, majd végighaladt a budai Dunaparton, s az Erzsébet-hídon át a Rákóczi úton ment ki, mondhatni cammogott a távoli Kőbányáig. Mihelyt tehettem, végigutaztam rajta az egyik végállomástól a másikig — ez 1918 körül lehetett —, a lépcsőkön lógva, sőt nem egyszer az ütközőn gubbasztva. Óbudát mindenestre így láttam először belülről — addig csak külső képét ismertem a hajókról —, és Kőbányát is, sőt a város méreteiről is így kaptam első ízben érzékeltes képet.*

Később, érettebb fejvel más dolgokat fedeztem fel magamnak a mind gyakoribb budai csatangolások, mondhatni bolyongások, sőt kirándulások során. Elsősorban a Várhegyet, már építészként; akkor még épen állt. Persze érdekeltek itt az épületek, jó részt műemlékek is, hiszen ezek képezik a keretet — de igazában a hangulata, ennek okai, tényezői.** A hegyen fekvés és a tiszta forma, a többfelé való, mondhatni körkörös kilátás, amit ez a fekvés ad,

a kiemelkedés s az elkülönülés, velük együtt az intimitás, a könnyen tájékozódás, alapvetően az otthonosság elemi érzete. Egy kisváros nagy múlttal és egy óriási város kellős közepén, fenn a hegyen. Ez is úgy szólván páratlan. Urbanisztikai szemléletem kialakulása, tágulása, a körbenjárás e témában — időben és térben — talán elsőnek a Várnegyed egykori megismeréséből ered. Itt világosodott meg igazán számomra, mi tesz egy várost várossá: az építészeti keret és az atmoszféra, amit ez a keret és a benne folyó élet ad. A keret megismerhető, lerajzolható, de az atmoszféra oly kibogozhatatlan! Még az emlékezés is belejátszik, változtat és alakít rajta. Számomra például a Várnegyednek akkor erősebb atmoszférája volt, legalább is emlékezetem szerint, holott építészetiileg csúfabb lehetett: oda nem illő, később rommá vált és lebontott ormótlan középületek, bérházak, talmi és pöffeszkedő neobarokk palotácskák éktelenítették. Ma egységesebb, hitelesebb, előkerült, feltárt maradványokban gazdagabb, új és szemrevaló épületek is ékesítik. Mégis az atmoszféra megmászult, mondhatni ridegebb lett. Talán a turisztika tette, az autocarok, a fotografálólok, a Halászbástyán tolongók,

nézelődők, a luxus éttermek? Egy idegen világ betörése? Az egésznek kitakarított, szinte mutatvány jellege? Vagy lakosságának, életének a megváltozása? Bármelyiknek voltaképpen örülni lehet, mégis az egykori atmoszféra más volt, mondhatni bensőségesebb. Ma a Várhegy keleti oldala utcáin, lépcsőin — a Toldy Ferenc, a Donáti utcában, a Franklin lépcsőn, a Pala, a Farkasbirtó utcában — érezni még, szegényesebben, ilyesmit. Mert bár nem egy előkelőség, gazdag ember lakta a Várnegyedet valamikor, s voltak hivatalok, minisztériumok ott, ezeknek élete kevésbé érvényesült, inkább az épületefalak mögött folyt vagy olykor feltűnő zárt kocskiban. Maga a Várnegyed csendes volt, sokszor néptelen, akár ma napközben a falvak, s nagyjából egyszerű emberek laktak itt, kisebb hivatalnokok, kereskedők, iparosok, olykor már szinte szegényesen; napközben dolgoztak valahol, az utcán alig lehetett embert látni. Családias vendéglők, kocsmafé-

* Efficéléről szoltam bővebben „Ifjúkor a Belvárosban” c. könyvemben, s az „Alakok, álmok” címűben is; itt csak érintettem őket.

** Elsőízben 1942-ben foglalkoztam ezzel „A Vár öreg házai között” címmel; közzé tette a „Városok a múltban és jövőben” c. kötetben is.

lék voltak, így a most megújult Fehér Galamb előde, egy ódon kávéház a Disz tér és a Bástyasétány sarkán. Ezek inkább este felé teltek meg helybeli, egyszerű emberekkel. Mert ilyenkor éledt kissé e városrész, alkonyatkor jöttek fel kőszálni látogatók, a szerelmespárok a Várból levezető zegzugos, homályos, fedett lépcsőkön csókolóztak. Vasárnap pedig már délelőtt megtelt a Bástyasétány, ez volt a budai korzó, idejártak nemcsak a várbeliek, hanem a Vár környékéről is, leginkább fiatalok. A budai ifjúság más volt, mint a pesti — visszafogottabb, kisvárosiasabb. A házak zárkózottsága is kisvárosi vonás volt, a kapuk alig nyíltak, csak beleselkedni lehetett és kis, zárt, csendes udvarokat látni, repkényt, néhány leandert vagy egy-egy akácfa. Mindez maradt is, módosult is, mindenesetre a Várnegyed arculata, élete ma már más. S könnyen lehet, hogy — évszázadai mércéjével mérve — ismét más lesz újabb sok év után.

Ugyancsak már fiatalember koromban sokat bolyongtam Buda akkor benépesedő külsőbb vidékein, a keletkező villanegyedekben. Szinte eltökéltem, hosszabb felfedező utakra indulva, szép időben, egyedül. Azért eltökéltem, mert éledt bennem a szabadsági vágy a szorongatónak érzett Belvárosból; Buda akkor vált igazán tudatomban kertté, a „mi” kertünk — kertés, megnyugtató, tájbaolvadó vidékké. De eltökéltségből azért is, mert kezdő építészként már akkor érdekelt a megújult, a modern építészeti, aminek első és máig vonzó megjelenését láthattam itt; családi és bérvillákat, köztük Kozma Lajos, Molnár Farkas, Ligeti Pál és mások úttörő jelentőségű, ma már műemléknek tekinthető kisebb alkotásait. Ekkor már a főváros városrendezési osztályán dolgoztam, itt készültek a betelepülő vidékek szabályozási tervei, s így már csak hivatásbeli okokból is érdekelt, hogy mi történik e tervek nyomán. Megnyíltak olyan utcák, mint a mai Stromfeld Aurél út, a Branyiszko út, a Pusztaszeri út és még sok más. Az utak tervezése e mozgalmas terepen nem volt éppen könnyű feladat; az utak emelkedését, kanyarulatait, a nem egyszerű szerpentinutakat mérnöki pontossággal megtervezni, a beépítés módját, az épületmagasságokat megszabni, a táj képét, a kilátást megóvni. Sokféle terv készítésében vettem részt, vagy csináltam magam, a legtöbbjéről elfelejtkeztem.

Egy ízben, jóval később, meglepést ért, nem is régen. Elve-

tődtem egy rejtett, intim, csendes kis térre, a Böszörményi út és a Németvölgyi út között — Hollósy Simonról nevezték el — s hirtelen rácszméltem: ezt valaha én terveztem. Hosszúakás négyszög alakú belső kis tér, egyik sarkából le a Böszörményi útra, az átellenes másikból fel a Németvölgyi útra vezet a térrel együtt tervezett rövid, keskeny, egyenes útszakasz. Szokásos gyakorlat volt ekkor a tervezni; nem tudom miért, „Segner kerék”-nek neveztük az ilyeneket. Akkor még üres, lakatlan nagy terület volt ott. De közben beépült a terv szerinti zárt sorú módon kisebb, előkeretes, néhány emeletes bérházakkal. Az én munkám a tér alakjának, méreteinek, az utcavonalaknak és a beépítés módjának megtervezése volt, különös gondnal a magasságokra, a lejtésre, s az egésznek egységes mivoltára. Ez a harmincas évek vége felé történhetett. Majd katonáskodtam, végigéltem magam is mindazt, ami a háború vége felé történt; erre még sokáig nem jártam. A tér pedig közben, a negyvenes évek elején felépült csaknem teljesen, egységesen, a terv szerinti telekosztással, kis bérházakkal, néhány év alatt. Fasorok nőttek a bevezető utak mentén, park létesült a tér közepén. Az egyszerre megépülés és a megtervezettség szerény példaként jól esett látnom, még elhanyagoltsága ellenére is ezt a kis teret, s jól esik arra mennem. Hiszen a várostervezésben oly kevés a terv szerinti megvalósulás!

A keletkező modern építészeti világ volt tehát oly vonzó ez években Budán — a villák, bérházak egyre inkább az új formák jegyében épültek. Szigorú betartásával az akkori építési előírásoknak, és növényzet pusztítás nélkül, sőt felhasználva a növényzet vonzóerejét. Persze jórészt az igényes, tőkeerős, vagy a nagyobb lakbért megfizetni képes lakoságnak. Az első ilyen „kocka” ház, amit még egyetemi hallgatóként láttam, vöröses színekben, szinte felmeredezően, furcsa formálással a Somlói úton, egy Leszner Manó építette villa volt, úgy tudom, Halápy festőművész számára épült. Inkább furcsaság. De hamarosan követték mások, haladottabbak, így rövidesen a közelben, ugyancsak a Somlói úton Dávid Károlynak, a Népstadion nagytehetségű építőjének, LeCorbusier tanítványának egyszemeletes, széparányú, tiszta, kissé elnyúlt formájú, lábakon álló és fehérlő saját háza. Távoból is jól lehetett látni a hegyoldalban. Az ostrom alatt elpusztult, alkotója a közelmúltban meghalt. Az idő, az idők dimenziói merednek fel

még ilyenekben is . . . Lassan felfedeztem Molnár Farkas, Kozma Lajos akkoriban épült villáit is — azóta mind sajátosan elváltoztak, leromlottak — az egyre szebbé, teljesebbé váló budai hegyvidékeken, nem egy általunk tervezett út mentén és övezetben. Szinte megilletődve tanulmányoztam a Pasaréti út végében felépített Napraforgó utcai kis modern minta villatelepet, alkotóinak neve ott látható ma is egy kőből való emlékkockán a telep közepén. Persze nem csupa ilyen épült itt Budán, épültek jellegtelen, éppenséggel erőltetett formalista dolgok is, sőt neobarokk villák, Kotsis Tivadar építész (nem Kotsis Iván!) csaknem benépesítette e vidéket ily szinte tipizált villákkal. De a fák zöldje, a hegyek koszorúja elmosta, kibékítette ezeket a különbségeket — az egész vált újjá, újszerűvé a burjánzásával, hirtelen növekedésével, nem a részletei. Egy ízben a kis Svábhegy — ma Martinovics-hegy — oldalából szettekinthető láttam a Pasaréti út környékét, felette a domboldalakat, csaknem csupa új házzal, zöldbe ágyazottan, fehérlően — mindössze néhány év kivirágzását. Akkor eszméltem arra, hogy itt új, szebb, nyíltabb, vonzóbb építészeti világ keletkezik, s hogy e modern formavilágnak, kubikus, nyers, lassan sematizálódó voltának mennyire éltetője és hozzátartozója, kiegészítője a növényzet. Sőt részben létrehozója is; e formákat: a loggiákat, teraszokat, széles nagy ablakokat nem azért tervezték valaha az induláskor, hogy egymásra nézzenek, vagy régi, szűk utcákra, hanem hogy a tájra nyiljanak, fák közé bújjanak, kertek övezzék őket. Ez mondhatni, fogantatásuk egyik fő eredete.

Persze e bolyongások során elvetődtem messzebbre is, ahol már félig-meddig vadon volt, legalább is a városnak az erdőkébe vesző széle. Hatalmas kertek, gyümölcsösök, magányos, gyakran ócska házak, sőt vityillók. Láncre kötött mérges kutyák. Bár a város széle, de még a város. Hiszen utak vezettek ide is, este kivilágították őket, postás járt erre is, s a várost, olykor szinte az egészet, minduntalan látni lehetett. Ezek az utcák kanyarogtak, sűrű növényzet közepette, hang már alig hallatszott. Még a Gellérthegyen is voltak ilyen részek, közvetlenül a Citadella alatt. Szinte vadonban megbúvó keskeny gyalogutak, nagy kertek aljában egy-egy öreg ház. Az egyikben bormérés volt — a Kelenhegyi út fölött —, akár falusi kocsmák, kertjében ácsolt fapadokkal, asztalokkal a fák alatt. Napközben jóformán

senki; idős házaspár lakott és szolgált fel ott, a bor rossz volt, de a hely egy nagyváros közepén csodálatos, csaknem álomszerű — felette a Citadella, alatta a gazdagok villanegyede, még messzebb a Duna, a nagyváros, mégis itt valamiféle menedék, csend, egyszerűség. S ilyen hely Budán távolabb is sok volt. Egyszerű helyek, igénytelenek, a környékük szerényebb lakóinak, munkásembereknek valók. Vagy szerelmeseknek. Mint például a „Szerelmek bolondjai”, e varázslatos nevű és fekvésű ócska hely, messze túl a Farkasréti villamosvégállomáson, csodálatos kilátással a sasadi vidékre. S hány ilyen még mindenfelé! Némelyik hírnevessé vált a konyhája vagy a bora miatt — így az „Isten szeme” nevű kerti vendéglő a Tóth Lőrinc utcában, vagy a kertés „Régi nyár” a Krisztina tér közelében, ósdi bútorzata ellenére. De a legtöbbjük egyszerű hely maradt. Majd megszűnt, s ezzel valami, ami sokaknak jó és elég volt itt Budán, elveszett . . .

E Buda széléig hatoló és alighanem nosztalgikus emlékü bolyongások után visszatérek a közepébe, a Krisztinába, ami számomra a leginkább Buda közepe. Térbelileg, érzelmileg is, még inkább, mint a Várnegyed vagy a vízvárosi közép, a Battyhány tér és környéke. Máig sem tudtam kibogozni, hogy voltaképpen miért, hiszen nem laktam itt, csak a közelében és csak egy-két évig — a Csörsz utcában —; szüleim laktak ugyan a Krisztinában, de ők is rövid ideig, közvetlenül apám halála előtt. Később itt volt a munkahelyem, de e nem jó emlékü helynek már akkor jóformán egyetlen varázsa az volt számomra, hogy a Krisztinában van. Gyermekekori emlék alig fűzhet hozzá, legfeljebb olyan, hogy kisgyermek koromban idáig omnibuszon jöttünk, s innen mentünk fel néhány üléses, lovak vontak kis társaskocsin a rokonokhoz, akik az Otthon utcában laktak, vagy hazulról konflison a Déli vasúthoz, ha nyaralni a Balatonhoz utaztunk. A templom elől a Farkasréti temetőhöz induló, akkor 59-es számú villamos kis barna kocsijaival pedig talán azért lett később számomra emlékezetes, mert a közelben lakó apám utolsó éveiben gyakran emlegette: abban a temetőben szeretne nyugodni. Ott is nyugszik. Olykor voltam a hírneves August — ma Déryné — cukrászdában, éppen szemben a templommal, akár a Párasztbecsületben is szemben van a templom és a vendéglő. Emlékszem a sokféle finom süteményre, a régies, biedermeier ízlésű be-

rendezésre; ezekből alig valami maradt. S talán egyszer-kétszer voltam az akkori budai Nyári Szinkörben és a mögötte rejlő, fákkal, sövényvel kerített Horváth kertben, ahol valamilyen kioszk-féle is volt, ott uzsonnázni, fagyaltozni lehetett. Több emlékem nem is fűz a Krisztinához. Legfeljebb még az, hogy amikor már teniszmeccsre jártam és bámultam Kehrling Béla nagy hírű teniszbajnokunk bravúros játékát, a Krisztina körúton villamoson haladva megpillantottam, közel a térhez, a körúton akkor még egymás mellé sorakozó földszintes házak egyikén egy feliratot, a Kehrling képfestő üzem cégéret; ennek a család vállalatnak a jövedelméből ő amatorként világot járhatott, versenyzett, teniszezett. Akárhogy gondolkodom, nem jut több s más az eszembe. Az már később volt, hogy én is láttam a Philadelphia kávéház ablakában üldögelni szokott asztalánál Szabó Dezsőt. A Krisztina az én akkori belvárosi, Egyetem utcai életemben voltaképpen távoli és idegen világ volt, holott a villamos, különösen a 14-es, ami sárga villamosként elsőnek járt a barnák vonalán át Budára, a Baross utcából jövet az Erzsébet-hídon és a Krisztina körúton a fogaskerekűig — már régen közelébb hozta.

Az otthonosság érzete, az, hogy ide valamiképpen kötődtem, később tört rám hirtelen, amikor már elkíváncoltam a Belvárosból, és átköltözni Budára vágyakoztam. Előbb még, mint ahogyan Márai Sándortól olvashattam az „Egy polgár vallomásai”-ban, aki külföldről ide vágyakozott és itt telepedett meg. Talán az urbanitásnak valami szerény, provinciális, de nyilvánvaló jelenléte okozhatta ezt az idevagyakozást neki is, nekem is. Leginkább egy, az idevagyakozás időszakából származó emlékem járult ehhez — az, amikor láttam a húsvéti körmenetet kijövet a templomból távolodni, majd eltűnni az Attila út irányában; sokáig csak az énekszó hallatszott, mert megkerülte a Horváth keretet is, s csak akkor látszott újra, közeledve, amikor visszatérőben volt a Krisztina körúton. Itt sejtett fel bennem első ízben, hogy egy városrészen — a közepében, amit éppen megkerült — nemcsak térbeli összetartozás van, hanem időbeli is: lakosok, szokások, emlékek, hagyományok — valójában egy közösség összetartozása. Ez után már tudtam, hogy itt kell laknom, valahol e központ közelében, s ha valahová tartoznom kell, leginkább ide. Nem a templomhoz, hanem az egészhez.

Nem sokáig tartott, hogy itt lakhattam, de az odatartozás érzése azóta sem hagyott el. S hivatásom gyakorlása terén e szempontból többek között két dolog vált világosság számomra. Az egyik, hogy a Krisztina, alig megnevezhető, megvonható, mondhatni elmosódó határokkal — egész, valamiféle egység. Inkább a tudatban, mint a térben, a térképen. S ezt a közepet teszi, a templom tornya és a körülötte felsorakozó, tömörülő épületek zárt egysége, egybetartozása. Akár a falvakban is. S itt megint csak nem a templomra, mint egyházi épületre gondolok, hanem valamire, ami ilyen közép érzését adhatja épületként, látványként. Ez a templom igen egyszerű, s már nem is a régi, hiszen pár évtizede bővítették, de valamiképpen ma is — közép. A helyzetével, a színével, tömegével, tornyával? — magam sem tudom. S itt jutok a másik dologhoz. A Krisztinában műemlék, építészeti értékeltető épület alig volt, van, a régiek közül sem, s az újabbak közül is csak néhány, mint a Mészáros utcai iskola, s egyik-másik új bérház. (Az Alagút utcai oly vitatható magasházat nem tudom most idesorolni.) A Krisztinának tehát nem építészeti vázása, hangulata van, mint a Várnegyednek vagy sok műemléki városrészen. Régi háza is már alig akad; én még láttam az Attila út, a Krisztina körút mentén zártan sorakozó földszintes, nagykapus, hátul kertes, kisvárosi házakat — félig-meddig agrár életformát rejtettek —, s láttam ezeket mind eltűnni is, a helyükön újakat, öt-és hatemeletes bérházakat emelkedni. Eltűnt a nyári szinkör zöld, primitíven klasszicista faépülete és mögötte a Horváth kert zárt jellege, kioszkja is, helyébe kultúrált park került, szép kútszobor és Haydn emlékműve. Eltűnt a tornacsarnok a Szent János téren, sőt maga a tér is a Horváth kert végében, meg az egykori vidékies Zöldfa vendéglő, helyén új, nagyszabású bérház és modern étterem létesült. A villamos már régóta nem innen indul a Farkasréti temetőbe, az Alagút torkolata is új köntöst kapott. Voltaképpen csaknem minden megváltozott. De a lényeg, az atmoszféra, az otthonosság érzete máig megmaradt. Mitől vajon? Ha nem volna reám ilyen nagy hatása, nem is foglalkoznék vele.

De van, mint ahogyan egész Budának mindig volt és ma is van. Nemcsak a múltjának, hanem a jelenének is. Nem tudom hibáztatni például, mint sokan, a hegyek közé épített új magasházakat sem, ha nem is mindegyik a

kedvemre való. Buda mindig sok tornyú város volt, s a hegyek is nem egyszer tornyokként merednek itt fel; a toronyházak, már csak a belőlük nyíló szép kilátás miatt is, ha imitt-amott egyesével vagy kis csoportokban épülnek itt, voltaképpen helyenvalók, a múltbeli összképet gazdagítók. Főként, ha nem nyomasztják közvetlen környezetüket. Buda újul, mint ahogyan évszázadokon át mindig újult, s változatosságát éppen ez adta, adja. Továbbélését látni, ha nem is egy és nem is kis probléma jár ezzel, végső sorban csak megnyugtató, sőt öröm forrása lehet.

Itt érkezem oda, hogy e hasábokon és ilyen, nemcsak budapesti, hanem úgyszólván világszerte létező problematikában illeik valamiféle tanulságot is levonni ezekből a budai bolyongásokból. Még ha vázlatosat, hevenyészett is. Éppenséggel egy város-tervezőnek, városépítésznek. Ezek a bolyongások nemcsak a térben voltak bolyongások, hanem az időben is, egy város és egy lakosa létének terében és időszakában. S talán az egyik tanulság, amit levonhatunk, ez: a tér és az idő összetartozása. Városképünket, városérzetünket — más szóval az urbanitás érzetét — alapvetően meghatározza az eltűnedező, de mégis mindenfelében jelenlévő múlt és a keletkező jövő. Mi más adhat rá példát, mint éppen Buda, amit egyaránt jellemez a térbeli és az időbeli változatosság, a múlt jelenléte és a jövő kibontakozása. Ugyanígy, ahogy sok lakost a múlt iránti nosztalgia, velejáráon az újtól való idegenkedés, másokat pedig a múlt szinte semmibe vevése és egyedül a jövőnek élés. E kettő egyensúlyát megtalálni igen nehéz — de talán éppen Budán lehet. A másik tanulság, ami ebből is ered, ezzel függ össze, az, hogy várost várossá leginkább az efféle változatosság tesz — egyöntetűen, egyszerre felépítve és ekként fennmaradva, többnyire csak lakótelep marad. Ezt a változatosságot itt jórészt a terep, a táj szolgáltatta, de tanulság lehet az is, hogy az építés többnyire követte azt, s így a város voltaképpen szinte maga is természeti jellegűvé vált. A táj adta a dús növényzetet, s Buda addig volt és marad, maradhat olyan vonzó, amilyen volt, ameddig kíméli vagy pótolja a nem egyszer oktanul elpusztított lombokat. További furcsa tanulság, éppenséggel építész számára, hogy Budának a Váron kívül ugyan alig van építészeti együttese, nagyobb jelentőségű építészeti értéke, nem is épülhetett olyan mértani rendben, mint

Pest, mégis vonzó volt, maradt, sőt nagyszabású lett a maga módján. Térben és időben egymást váltó, egymáshoz sorakozó sokféle, önmagukban többnyire nem is jelentős épületekkel. Vonzó és nagyszabású lett azért, mert ezek korábban és általában a kellő helyen és módon, egymást követve, egymástól ezáltal is különbözve épültek — így voltaképpen az egész vált mindig építészeti, atmoszférájában is vonzóvá, kevésbé a részletei. A részletek pedig mennyi szint raktak hozzá, mennyi furcsaságot, emléket! Rejtélyes és különleges dolgokat, amik nélkül egy város unalmas marad. Ha pedig olyan nagy, mint amekkora Buda lett, akkor egybefolyva, egyöntetűvé válva áttekinthetetlen lesz, s ezáltal még lakosai számára is idegen. Itt Budán nemcsak a terep, a hegyek, völgyek különítettek el városrészeket, hanem kialakult azoknak sajátos arculatuk is. Ez pedig jórészt a központjukból eredt, hiszen mindnek volt, van — a Várnegyeden kívül a Vizivárosnak, a Krisztinának, Óbudának (a Tabánnak is volt); újabban szép központja van a Pasarétnek. S e központok sem nagyigényűek, sőt inkább szerények, s többnyire nőttek, alakultak maguk is. A Battyhány téri csarnoképület ma már legalább annyira hozzátartozik a tér képéhez, mint az itt álló műemlékek. Központok, annak minden jelével: étellel, forgalommal, sokszor felkiáltójel-szerűen. S a tudatban leginkább ezek határoznak meg egy városrészt: eligazítanak, az otthonosság érzetét, a végtelen térben a valahová tartozás érzetét keltik. Ha a város tudatot formál, akkor talán éppen részei változatosságával és a központok egyediségével teszi azt.

Buda tehát múltjával és jelenével is jórészt példaadó lehet korunk mind nagyobb és bonyolultabb urbanisztikai problémáinak, amelyekből csak e néhányra utaltam. Vigyázni kell nagyon rá, hogy azt a kincset, amit a természettől adományként és a múlt alkotásaival örökségként kapott, megőrizze. Budapest, nevében is kifejeződéve — összetett egység, Buda pedig, aligha csak szubjektíven, fontos, nagyon fontos és tanulságos egész benne. Ezt fedezhettem fel magam is hajdani bolyongásokon, korai odavonzódásommal. Ezt érezhetik mások is, akik oda vonzódnak, törek-szenek. S ha hovátartozást kifejezni lehet, talán a leginkább azzal tudom, hogy pesti létemre — ha már Budán nem lakhattam — magam is a Farkasréti temetőben szeretnék majd nyugodni.